

УДК:37.034 (14)

К.І. Чорна, м. Київ

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ В ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті мотивується актуальність виховання культури гідності в дітей та учнівської молоді в умовах глобалізаційних процесів. Розглядаються теоретико-методологічні засади її розвитку у школярів. Характеризуються основні тенденції виховання культури гідності в дітей та учнівської молоді.

Ключові слова: особистість, культура гідності, повага, виховання, теоретичні засади, соціально-педагогічна проблема.

Проблема формування культури гідності зростаючої особистості в наш час набуває особливого значення.

По-перше, розбудова в Україні суверенної незалежної правової демократичної соціальної держави, метою якої є піднесення української нації до найвищого для сучасної епохи рівня цивілізації, зобов'язує вітчизняну педагогіку переорієнтувати виховання з держави на людину, виховати людину громадянського суспільства, яка могла б відстояти та поліпшити і себе, і державу.

По-друге, становлення відкритого демократичного суспільства передбачає, заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на особистостей з більш високим рівнем гуманістичної моральності. Одним із таких регуляторів є почуття власної гідності, так як саме через нього здійснюється найбільш ефективний моральний спосіб регулювання поведінки людини, яка добровільно у цілковитій відповідності, гармонії зі своїми почуттями й переконаннями здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

По-третє, вимагає становлення культури гідності особистості й прагнення України до євроінтеграції. Сучасне європейське співтовариство з досконалими для сьогодення соціокультурними стандартами та гуманістичними цінностями може задовольнити наші намагання лише за низки умов. Пріоритетними серед них є зміни, що передбачають встановлення прав людини, які є гарантією для збереження її

гідності та честі. Таким чином, створюються зовнішні умови формування внутрішніх регуляторів поведінки зростаючої особистості. Та й хто поважатиме країну, в якій люди не можуть відстояти повагу до себе як з боку окремої особи, так і держави в цілому?

Не менш важливою є особистісна нагальна потреба народу України в створенні умов для вільного саморозвитку, реалізації своїх прав і свобод, поваги власної гідності. Останнє обумовлюється тим, що гідність була, є і завжди буде життєвою необхідністю особистості. Особливого значення ця проблема набуває в епоху глобалізації. Вона характеризується зближенням націй, народів, держав, водночас загостренням конкуренції між ними та окремими громадянами; спільністю та інтеграційністю макроекономічних процесів й залежністю від них всіх держав світу; переходом людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій. Створення єдиної світової інформаційної мережі, відносно доступніша можливість жити і працювати за кордоном сприяє порівнянню українцями свого становища з життям іноземців і ставленням до них в їх країнах. Так, кожен дев'ятий українець за роки незалежності покинув рідну землю, щоб працювати в більш заможних державах. А це, як правило, батьки й матері дітей, що залишились на Батьківщині. Тому наша молодь не лише із ЗМІ обізнана з тим, як у світі зміцнюється роль і значення Людини, особистості як активного і самостійного суб'єкта культурного прогресу, творця своєї долі. Відповідно зростає і загострюється розуміння українськими школярами людини як унікальної самоцінності, а звідси прагнення поваги до власної гідності, бажання бути не засобом збагачення олігархів, а метою, найвищою цінністю суспільства.

Однак, в реальному житті діти вже з раннього дитинства бачать та відчувають різке розшарування суспільства на "вищих" і "нижчих", панування й зневагу одних над іншими, приниження "надлюдьми" гідності бідних, масове страждання і тотальне "вбивство" людяності. Вона проявляється в небаченому поширенні алкоголізму, наркоманії, СНІДу, туберкульозу, психічних захворювань, суїциду, проституції, злочинності й веде до деградації значної кількості населення.

Шкільна молодь розуміє, що український народ внаслідок бездарного, а часто цілеспрямованого керівництва державою стрімко наближається не до євроцивілізації, а до "пастки

бідності” – жалюгідного становища людей в бананових республіках. В той же час Україна стає сировинним придатком Заходу та більш розвинених держав, що не піднімає її авторитет на міжнародній арені. Бо там цінуються висока продуктивність праці й гарантії прав людини. Протилежний стан у нас ніяк не сприяє ні утвердженню свободи, ні самореалізації сутнісних сил зростаючої особистості, ні поваги її прав та гідності. Втім, ще в 1996 році в ст. 3 Конституції України задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. В ст. 21 наголошено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. В ст. 28 записано, що кожен має право на повагу його гідності.

Безперечно, така невідповідність між Основним законом України і реальним життям негативно впливає на розвиток життєвого оптимізму підростаючого покоління, його віру, що в найближчому майбутньому Батьківщина процвітатиме, а її громадяни житимуть достойно, не стимулює мотивацію до навчання, а згодом до чесної праці, яка має бути важливим чинником ціннісного ставлення до себе та інших. При цьому справедливо відмітити, що гідність не завжди залежить від матеріального стану людини. Про це свідчить й українське прислів'я: “Ми – бідні, але гонорові”. Однак, це скоріше виняток із загального правила.

Сьогодні можна констатувати, що наше суспільство не являє собою інститут для формування повноцінної особистості, а сім'я опинилась в ситуації боротьби за існування. Усвідомлюючи це, українська педагогічна наука і практика мають так переосмислити та засвоїти позитивний досвід людства, щоб, не втративши своїх історичних надбань та національної специфіки, надолужити прогаяне у безпрецедентній прогресії. Зокрема, так стимулювати у школярів власні психологічні ресурси, щоб підвищити їх рівень самопізнання, самоповаги. Це має сприяти появі з рядів молодії генерації справжнього лідера нації, який зможе відстоювати національні інтереси, забезпечити продукування прогресивних ідей та їх реалізацію. В кінцевому рахунку український народ стане жити достойно, а Україна здійснить давноочікуваний цивілізаційний стрибок. А інакше, навіщо виховання, яке не пропонує засобів для поліпшення життя.

Це знайшло своє підтвердження у Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Концепції виховання

особистості в умовах розвитку української державності”, “Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді”.

Закладена в цих документах методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її самовизначенню, самореалізації, ідентифікації із загальнолюдськими і національними цінностями, відповідає міжнародній стратегії розвитку освіти та унеможливорює заперечення прав дитини, закріплених у відповідній Конвенції ООН. Це актуалізувало переосмислення мети морального становлення підростаючого покоління з позицій демократизації і гуманізації суспільного життя та реального визнання прав і свобод людини.

Урахування індивідуальних особливостей та особистісних цінностей виховання знаходимо ще у Аристотеля, Демокріта, Еврипіда, Платона, Сократа та інших стародавніх філософів.

В епоху Відродження проблема гідності стала центральною темою філософських, етичних і естетичних трактатів у європейській філософії. Гуманісти XIV-XVI ст. Ф.Петрарка, Лоренцо Балла, Джіаноччо Манатті, Дж. Піко делла Мірандола зазначали, що дивне і величне призначення людини, якій дано досягти те, чого вона прагне, і бути тим, чим вона хоче.

Сутністю людини і основою її гідності проголошується свобода. Ж-Ж. Руссо пов’язував почуття власної гідності зі свободою вибору.

Представник німецької класичної філософії Іммануїл Кант принцип гідності особистості визначав з позицій абсолютної свободи та моральної відповідальності кожної людини. Кант установив самоцінність людської особистості і безумовність гідності людини.

Засновники філософії екзистенціалізму А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, С.К’єркегор продовжили вивчення природи людини, її гідності через свободу волі. Як основа гідності, розглядалась не тільки свобода волі, а й свобода вибору, свобода думок. Гідність людини за С. К’єркегором, утілюється у виборі неї свого унікального та неповторного “Я”.

А.Камю вважав реалізацію людської гідності через непримиренність людини і її розуму до реального світу.

Західноєвропейські теоретики проблеми гідності (П.Бурдьє, Дж.Кемпбел, Л.Ладірі, Дж.Перістіані) досліджують гідність в аспекті соціальної антропології.

У радянський час уявлення про гідність виявляє класовий характер. Вважалось, що вільна і творча праця на користь суспільства створює кожну окрему людину, розвиває її гідність.

Однак, ще в той період видатний педагог В.О.Сухомлинський, вивчаючи моральний світ дитини, підкреслював, що в людському світі є безліч доблестей, але одна доблесть є вершиною людяності – це почуття власної гідності. При цьому він особливо виокремлював громадянську гідність.

Проблема гідності сьогодні розглядається як правова, філософська, етична, психологічна, психотерапевтична, педагогічна категорія. Відповідно відбулась диференціація цього поняття.

З точки зору сучасного права, *людська гідність* виражає уявлення про безумовну цінність кожної людини. Право на гідність є невід'ємним правом кожної людини. Воно зафіксовано у міжнародних документах, зокрема, у “Загальній декларації прав людини”, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікованій Україною. Визнання гідності кожної людини впливає з принципу гідності всіх людей, прав на повагу безвідносно до соціального статусу, віку, професії, етнічних і реальних чеснот. Таке визнання є неодмінною передумовою моральних відносин між людьми. Визнання суспільством людської гідності розглядається вченими як кредит, наданий людині для її самореалізації та морального вдосконалення.

Людська гідність означає значущість індивіда як людини, представника людства, незалежно від її належності до тієї чи іншої соціальної спільноти та становища в суспільстві.

О.Вейнінгер, Б.Паскаль, Е.Фромм справедливо вважали основою людської гідності і чинником її розвитку почуття любові до самого себе та інших людей, оскільки любов до себе характеризує і здатність любити інших. Любов неможлива без турботи і поваги до гідності, і поваги до оточуючих.

Людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини – *особистісній, власній гідності*.

Проблема почуття власної гідності в психологічній та філософській літературі розкривалась у таких аспектах: гідність і сенс життя, загальнолюдські цінності (Є.Трубецкой, Г.Тулъчинський); гідність та відповідальність (М.Бердяєв, О.Вейнінгер); гідність як самоцінність (Г.Банделадзе, І.Кант); гідність і самоповага (Л.Виготський, І.Кон, В.Столін, І.Чеснокова та ін.).

Сучасний історичний етап вимагає переорієнтації ставлення до особистості як до гвинтика соціального процесу на сприйняття особистості з позиції гідності як загальнолюдської безумовної цінності – перехід від культури корисності до культури гідності (А.Асмолов). Згідно з Асмоловим, всі культури можна умовно розташувати між двох полюсів – полюса корисності та полюса гідності.

А. Аксенкин, В.Гоголіна, Н.Емузова, В.Кузнецов, С.Удовицька, Є.Шишмакова в своїх кандидатських дисертаціях розглядали зміст, форми і методи виховання людської гідності особистості.

Аналіз честі і гідності як категорії моралі детально представлений у дослідженнях сучасності (А.Будкевич, Б.Грищук, А.Гусейнов, І.Кон, В.Куропатов, В.Малахов, В.Мороз, Ю.Феофанов та ін.). А.Гусейнов, І.Кон, О.Кононко визначають поняття “гідність” як моральну категорію, яка віддзеркалює уявлення про цінність будь-якої людини, особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнають цінність особистості.

Аналіз філософської і психологічної літератури та практики показав, що найбільш нерозвиненим видом гідності є національна гідність дітей та шкільної молоді. Втім, становлення громадянського суспільства в Україні можливе лише за умов трансформації етнічних спільнот у спільноту політичну, об'єднану спільними цінностями та пріоритетами, тобто політичну націю. Вона не є самоціллю, а засобом для мобілізації народу заради досягнення більшої мети: відстояти незалежність, поліпшити добробут людей, зробити цивілізаційний стрибок. Іншими словами, нація – це пружина у механізмі. Від міцності та пружності матеріалу, з якого вона зроблена, залежить надійність і продуктивність роботи даного механізму. Цим матеріалом є наші цінності: те, що для нас дороге, що ми готові відстоювати. Як показав світовий досвід, найзаможніше живуть ті суспільства, які мають секулярні (світські цінності) й зорієнтовані на самовираження, найгірше ті – що сповідають лише традиційні цінності, не відкриті до прогресивних ціннісних орієнтацій сучасності та дбають про виживання. Цінності змінюються дуже повільно. Тому в нас домінують цінності закритого суспільства, яке не готове до змін. Якщо ж ми прагнемо прогресивного поступу, то маємо дбати про зміну цінностей, які не відповідають вимогам сучасної цивілізації. І тут нація, як об'єкт змін, може

привести нас до якісно-нового життя. Однією з провідних передумов цивілізаційного стрибка України є розвиток базової цінності підростаючого покоління – національної гідності. Відповідно національна гідність, толерантність та взаємоповага між представниками різних культур, які присутні в сучасному українському суспільстві, є основою успішної співпраці у різних соціальних групах: школі, сім'ї, родині, місцевій громаді, трудових колективах, громадських організаціях тощо.

Виходячи з цього, співробітниками лабораторії будуть розроблені та апробовані методики формування таких *видів гідності* дітей та учнівської молоді:

- людська гідність (правовий аспект) – Я – дитина, людина, європеєць, представник людства;
- особистісна, власна гідність – Я – учень, гуманіст, майбутній спеціаліст, нащадок і продовжувач славного роду;
- національна гідність – Я – українець, творець себе і держави, нації.

Реалізації поставлених завдань сприятиме найновітніша концепція, яка втілює демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування, розвитку особистості, становлення її гідності – цілісна сучасна теорія особистісно орієнтованого виховання І.Беха. Вона є альтернативою директивній авторитарній педагогіці. Її автор обґрунтував психолого-педагогічні умови, які є основою реалізації особистісно орієнтованого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. В першу чергу – це “формування у суб’єкта здібності і бажання усвідомлювати і вдосконалювати себе як особистість, найвищу соціальну цінність”, “культивування у вихованця цінності іншої людини”, “культивування у вихованця досвіду свободи приймати особисті рішення, відповідати за них”, що є основою культури гідності.

І.Бех визначає гідність як надцінність, основу духовної свободи, усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. Він наголошує, що благородна ідея про людину як найвищу цінність, яка плекалася протягом досить тривалого часу, може реалізуватися лише в практичному утвердженні культури гідності.

Концептуальні засади виховання почуття гідності, розроблені І.Бехом, стали для нас науковим підґрунтям для визначення ключового для нашого дослідження поняття “культура гідності зростаючої особистості”. Розкриваючи сутність даного феномену, ми виходили з того, що культура гідності

людини значною мірою залежить від сучасного розвитку права й етичної культури. Це відповідає базовому розумінню культури особистості як гармонії знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують ставлення. Ставлення – це реальний дійсний зв'язок, який встановлює людина з суб'єктами і об'єктами оточуючої дійсності в своїй свідомості. Це зв'язок “Я – Я”, “Я – Ти”, “Я – суспільство, нація”. Показниками ставлення особистості є її якості, які опосередковано несуть в собі значиме для людей – цінність. Оскільки саме визнання людини найвищою цінністю, а її прав пріоритетними, характеризує найвищий рівень досягнення сучасної цивілізації, ми дійшли висновку, що *культура гідності особистості – це ціннісне ставлення до себе та до інших*.

Загальнотеоретичною базою дослідження є принципи гуманізму, свободи, демократії; культурологічний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, антропоцентричний та діяльнісний підходи до виховання; Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст., Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні; а також “Концепції виховання дітей та молоді в системі національної освіти”, “Концепції гуманістичного виховання”.

Наукова новизна дослідження полягає в:

- *обґрунтуванні* та експериментальній перевірці педагогічних умов виховання культури гідності дітей та учнівської молоді у позаурочній діяльності, до яких відносимо: створення гуманістичного виховного середовища, спрямованого на розвиток особистості як найвищої цінності; поваги її прав та свобод, формування позитивної Я-концепції дитини (реалістичний образ “Я”, самооцінка, самоповага, самозахист, саморегуляція, самореалізація); єдності людської, особистісної, національної гідності, які передбачатимуть ціннісне ставлення до себе, до інших, до держави, нації; гуманістичної взаємодії учнів, педагогів та батьків; оптимізації відповідних форм і методів виховання з врахуванням індивідуальних особливостей, потреб, емоцій, реального життя дітей; сприяння реалізації внутрішнього психологічного механізму розвитку моральності особистості;
- *визначенні* структурних компонентів, критеріїв й показників сформованості культури гідності дітей та учнівської молоді (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний); виявленні рівні сформованості цього феномена (високий, середній, низький);

- *уточненні* поняття “культура гідності” як ціннісному ставленні особистості до себе та інших. Вона є умовою виховання духовного потенціалу особистості, що дозволяє їй залишатись Людиною та правомірно діяти в різноманітних соціальних ситуаціях. Гідність стимулює свідому саморегуляцію та самовиховання;
- *подальшому розвитку* проблеми підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності педагогів дитячих садків, загальноосвітніх шкіл та батьків із питань виховання культури гідності дітей дошкільного та шкільного віку.

Реалізація мети і завдань виховання культури гідності може бути представлена у вигляді алгоритму, логічної схеми, в центрі якої знаходиться особистість дитини як прогресуюча система ціннісних ставлень і стосунків. Вона охоплює процес:

- попереднього самопізнання (вивчення рівня індивідуальних можливостей, рис характеру);
- об’єктивної самооцінки, самоохвалення, самоповаги (відчуття самоцінності, самодостатності своєї особистості як неповторної індивідуальності, здатність критично аналізувати свою поведінку і вчинки, причини невдач, опанувати себе);
- самовдосконалення (орієнтація на гуманістичний ідеал, вироблення стратегії свого сьгоднішнього і майбутнього життя).

Тому алгоритм даного процесу буде здійснюватись у такій послідовності:

- старші дошкільники – формування основ поваги до себе та інших;
- 1-4 класи – поступове занурення дітей у світ етичних категорій, в тому числі культури гідності, постійне ініціювання усвідомлення дитиною зв’язку свого особистісного “Я” з оточуючою дійсністю, іншими людьми, виховання позитивного ставлення дитини до себе, розвиток здатності до здійснення гідних вчинків;
- 5-6 класи – розширення ціннісного спектру життєвих явищ, розвитку здатності сприймати себе, своє “Я”, усвідомлення своєї індивідуальності та неповторності як носія української ментальності;
- 7-8 класи – розвитку і утвердження почуття дорослості, формування особистісної автономії, внутрішніх критеріїв самооцінки, культури морального вчинку, власної гідності і відповідальності перед собою та суспільством;

- 9-11 класи – вироблення критичного способу мислення, динамічності та багатомірності сприйняття оточуючої дійсності, здатності бути Людиною в будь-якій ситуації, ставитись до себе та інших як до найвищої цінності, виявляти свою особистісну позицію громадянина, патріота, гуманіста, активного суб'єкта розбудови громадянського суспільства, правової демократичної України, нації.

Література:

1. Бех І.Д. Гідність як духовний геном особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1(62). – С. 76-89.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.
3. Рибалка В.В. Аксіологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка – К. : АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. Наук.-метод. центр практ. Психології і соц.. роботи. – Чернівці : “Технодрук”, 2009. – 228 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В. О. Сухомлинський. – К. : Рад.школа, 1997. – Т.4. – 637 с.
5. Удовицька С.В. Виховання гідності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: автореферат дис.....канд.пед.наук: спец.13.00.07 – “Теорія і методика виховання” / С. В. Удовицька. – К., 2010. – 18 с.

В статье мотивируется актуальность воспитания культуры достоинства детей и ученической молодежи в условиях процессов глобализации. Рассматриваются теоретико-методологические основания его развития у школьников. Характеризуются основные тенденции воспитания культуры достоинства у детей и ученической молодежи.

Ключевые слова: *личность, культура достоинства, уважение, воспитание, теоретические основания, социально-педагогическая проблема.*

In the article actuality of education of culture of dignity of children and student's young people is explained in the conditions of processes of globalization. The teoretiko-methodological grounds of his development are examined for schoolboys. The basic tendencies of education of culture of dignity are characterized for children and student's young people.

Key words: *personality, culture of dignity, respect, education, theoretical grounds, social-pedagogical problem.*